

Л. М. Пісьмаченко, доктор наук з державного управління,
професор кафедри обліку і аудиту Академії митної служби
України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Наукове дослідження будь-якого явища чи процесу здійснюється в певній послідовності з використанням певного набору методів, які залежать від напрямку та мети даного дослідження і визначають його методологію. У статті висвітлено основні аспекти методології державного управління зовнішньоторговельною діяльністю, яка може бути адаптована за різними напрямами пошукової роботи науковців в означеній галузі.

Научное исследование какого-либо явления или процесса осуществляется в определенной последовательности с использованием определенного набора методов, которые зависят от направления и цели данного исследования и определяют его методологию. В статье освещены основные аспекты методологии государственного управления внешнеэкономической деятельностью, которая может быть адаптирована по разным направлениям поисковой работы ученых в названной сфере.

Scientific research be what phenomenon or process carried out in a certain sequence with the use of certain set of methods which depend on direction and purpose of this research and determine his methodology. In this work basic aspects are reflected of methodology of state administration foreign trade activity which can be adapted after different searching work of research workers assignments in industry of state administration.

Ключові слова. Державне управління, методологія, предмет, методи, механізми державного управління, зовнішньоторговельна діяльність.

© Л. М. Пісьмаченко, 2009

Вступ. У наукових колах у країнах пострадянського простору визначено два рівні методології досліджень: загальний і спеціальний, на яких базується методологія державного управління [1, 12–15]. Загальна методологія пізнання побудована на принципі матеріалістичної діалектики, досліджує закони розвитку наукового знання в цілому і кожного його явища зокрема, а також лежить в основі пізнання кожної галузі науки. Загальна методологія базується на застосуванні загальнонаукових методів пізнання: спостереження і систематизація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстракція і логіка, аналогія і моделювання тощо. Це пояснюється тісним органічним зв'язком будь-якого об'єкта пізнання з вирішенням загальнотеоретичних, філософських питань. Спеціальна методологія спрямування на дослідження в окремих галузях науки ґрунтується на законах цих наук та проявляється через застосування спеціальних емпіричних методів дослідження: економіко-статистичних, інформаційно-аналітичних, фінансово-бухгалтерських, документального і фактичного контролю законодавчо-правового аналізу тощо.

У більшості праць таких науковців, як В. Бакуменко, В. Князев, Ю. Сурмін, С. І. Бандур, Т. А. Заяц, І. В. Терон, В. Баштанник, Є. Суліма, С. Ожегов, Н. Шведова, М. М. Свердан, М. Р. Свердан методологія розглядається як вчення про науковий метод пізнання, який використовується з дотриманням певної послідовності дослідження, починаючи з постановки мети й завершуючи оцінкою ефективності результатів даного дослідження. Саме такий підхід ми поклали в основу розробки методології дослідження проблем державного управління зовнішньоторговельною діяльністю.

Постановка завдання. Мета даного дослідження – теоретичне обґрунтування спеціальної методології державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності, визначення її основоположних елементів та методів, їх адаптації та використання за різними напрямами досліджень у галузі державного управління.

Результати дослідження. Перш ніж визначитися з методологією державного регулювання і контролю зовнішньоторговельної діяльності розглянемо основні аспекти формування методології наукових пошуків.

Згідно з установленим роками порядком, наукові розвідки в різних галузях науки є результативними лише за умови дотримання дослідниками певного порядку та правил їх проведення, який визначається методологією дослідження. При цьому зазначимо, що сам термін “методологія” об'єднав у собі два грецьких слова (*metod* – спосіб і *logos* – наука,

знання), що дослівно перекладається як “спосіб вивчення” або “спосіб пізнання”. У науковому світі під терміном “методологія” одні розуміють учення про правила мислення у процесі створення теорії науки” [2, 58], інші – “учення про науковий метод пізнання” [3, 354].

Проте більш важливим є не визначення поняття “методологія”, а трактування його сутності. Як справедливо зазначили М. М. Свердан і М. Р. Свердан, методологія наукових досліджень – це певний план дій, спрямований на “визначення проблеми, побудову предмета дослідження і наукової теорії, перевірку істинності результатів” [2, 59].

Виходячи з того що методологія – синтезоване поняття і спираючись на теорію причинно-наслідкових зв’язків, зауважимо, що сам процес пізнання має сенс під час виконання двох обов’язкових умов: якщо є що пізнавати і кому пізнавати, тобто якщо є об’єкт та суб’єкт дослідження. При цьому зауважимо, що об’єкт пізнання – це об’єктивно існуюча субстанція, процес чи явище, яке породжує проблему та може бути необмеженою за своїми кількісними і якісними характеристиками, тому в його межах визначається предмет пізнання, який має певні, визначені самим дослідником параметри. Суб’єкт у процесі наукового дослідження також може розглядатися двояко: по-перше, це сам дослідник, і, з погляду методології, він не становить для нас інтерес; по-друге, це той чи ті, хто впливає на стан і розвиток об’єкта пізнання (особи, які мають важелі впливу на досліджуване явище).

Після визначення конкретного об’єкта, предмета і суб’єкта дослідження конкретизуються мета й завдання дослідження, визначається перелік методів та механізмів, що дозволять досягти поставленої мети. Загальні методологічні підходи до проведення наукових досліджень викладено нами у монографії [4, 63]. Вважаємо, що узагальнити теоретичні підходи до висвітлення сутності терміна “методологія” можна через його структуру за такими основними елементами: мета, об’єкт, предмет, суб’єкт, завдання, механізми та результати, які знаходять своє вираження через інші сталі складові наукового пізнання: наукову гіпотезу, наукову концепцію, закони та програми. Спираючись на вищевикладене, конкретизуємо методологічні підходи до процесу державного управління зовнішньоекономічною діяльністю (рис. 1).

Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання:

- опрацювати теоретико-гносеологічні положення формування і здійснення державної зовнішньоторговельної політики держави в різні історичні періоди;
- вивчити та узагальнити практику державного управління ЗЕД у різних країнах світу для застосування позитивного досвіду в Україні;
- дослідити вплив економічних, правових, фінансових та інформаційно-аналітичних механізмів державного управління зовнішньоторговельними операціями на показники ефективності економічної діяльності країни;
- розкрити порядок і особливості дії економічних та адміністративних механізмів державного регулювання у сфері зовнішньої торгівлі в умовах входження України до світової організації торгівлі;
- провести аналіз законодавчо-нормативних документів з регулювання і контролю зовнішньоторговельних операцій та визначити основні напрями їх удосконалення та адаптації до міжнародних стандартів;
- розробити пропозиції з удосконалення організаційно-управлінського механізму державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності;
- визначити шляхи забезпечення економічної безпеки держави при зовнішньоторговельних операціях.

В основі проведення наукових досліджень перебувають поняття “об’єкт”, “предмет” і “суб’єкт” дослідження. Оскільки об’єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямовано пізнавальну діяльність дослідника. Це процеси або явища, що породжують проблемну ситуацію й обрані для вивчення та мають просторові, часові та галузеві характеристики, а предмет міститься в межах об’єкта. Предмет і об’єкт – взаємопов’язані і взаємозалежні поняття. При цьому одне й те ж явище залежно від рівня, спрямованості та глибини дослідження може одночасно виступати як об’єктом, так і предметом (рис. 2).

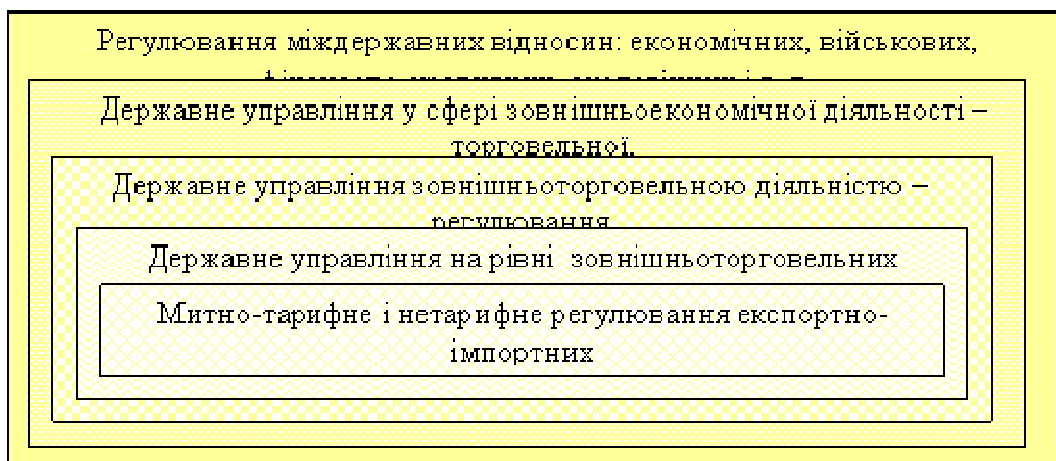

Рис. 2. Ієрархічна побудова об’єктно-предметних зв’язків при ЗТД

Отже, зовнішньоекономічна діяльність може одночасно виступати і предметом дослідження, якщо ми будемо розглядати її в контексті світогосподарської діяльності, й об’єктом, якщо в її межах ми більш глибоко досліджуватиме зовнішньоторговельні відносини. При цьому об’єкт визначає напрям дослідження, його загальні обрис, а предмет конкретно вказує, який саме аспект із зазначеного підлягає вивченню. Зважаючи на те, що державне управління зовнішньоторговельною діяльністю є достатньо складним і багаторівневим процесом, що стосується багатьох аспектів (регулювання, контроль, правове забезпечення, інформаційне забезпечення і т. п.), то і об’єкт, і предмет, і суб’єкт даного

дослідження – поняття складні та неоднозначні, тому в межах даної статті зупинимося докладно лише на деяких з них.

Стосовно суб'єктивної складової, тобто тих чинників, які впливають на досліджуване явище, то зазначимо, що зовнішньоторговельна діяльність передбачає наявність як мінімум двох груп суб'єктів, що мають безпосереднє відношення до зовнішньоторговельного процесу: по-перше, це суб'єкти зовнішньоторговельних відносин, представники підприємницької діяльності, які безпосередньо здійснюють торговельні відносини, та державні органи, котрі управляють даним процесом; по-друге, це суб'єкти державного регулювання, що представлені органами державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності.

У межах нашої статті ми зупинимося на суб'єктах державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, яке в Україні здійснюється державою, недержавними органами управління економікою (товарні фонди, валютні біржі і торгово-промислові палати України) та самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою:

- створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці;

- захисту економічних інтересів України та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

- заохочення конкуренції та ліквідації монополізму у сфері ЗЕД;

- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці;

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку.

Практична реалізація управління ЗЕД здійснюється органами державного управління на підставі застосування певних правових норм, закріплених у міжнародних та національних нормативних документах.

Суб'єктами державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності є органи законодавчої та виконавчої влади різного рівня (рис. 3).

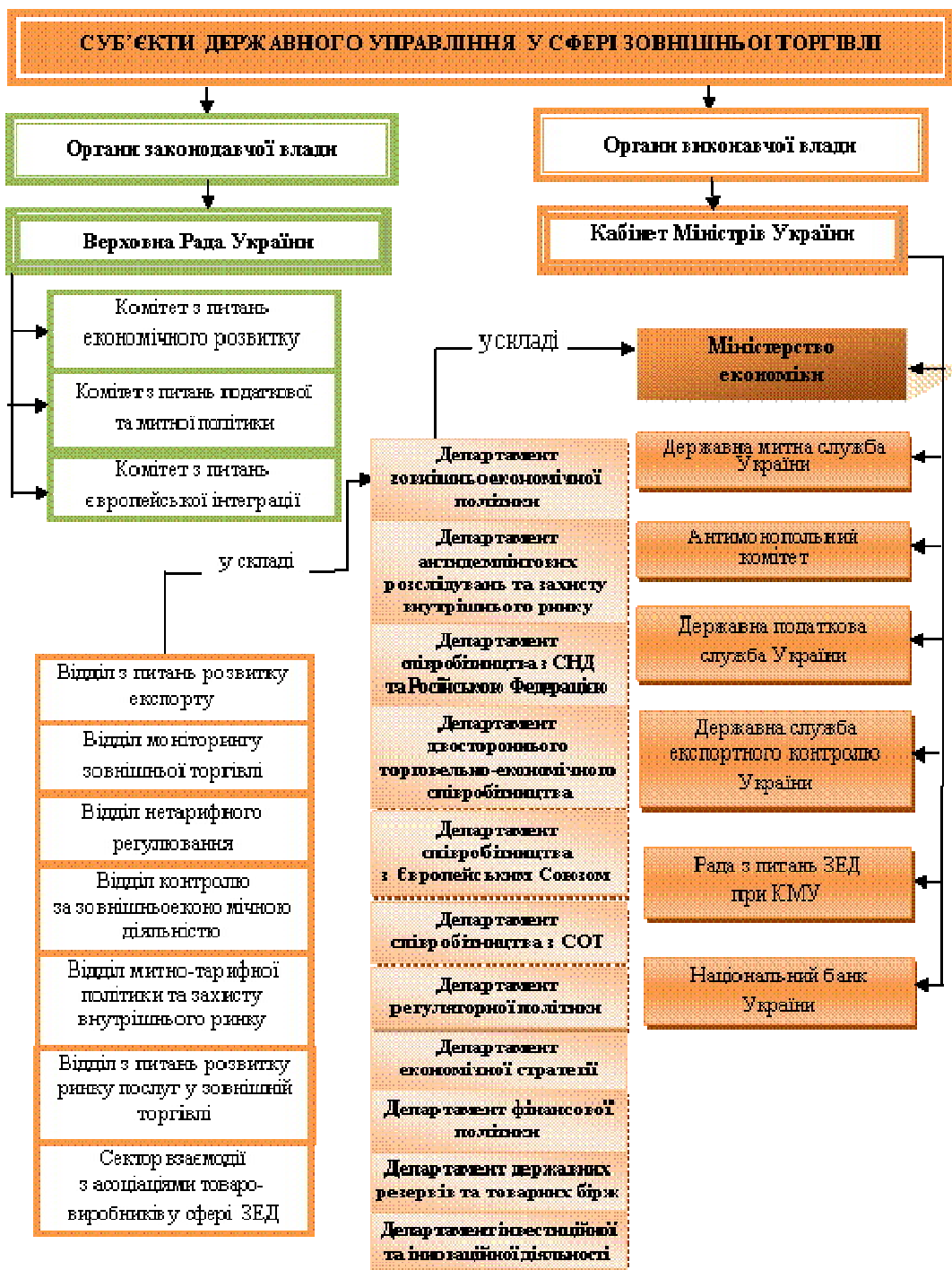

Рис. 3. Суб'єкти державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності

У ході дослідження ми спиралися на загальнонаукові та спеціальні методи пізнання досліджуваного об'єкта. Якщо виходити з тлумачення термінів С. Ожеговим, згідно з яким метод – це спосіб теоретичного дослідження або ж практичного здійснення чого-небудь [3, 353], а спосіб – це дія або ж система дій, що застосовуються під час дослідження явищ [3, 757], то відносно нашого безпосереднього об'єкта дослідження можна сформулювати таке визначення: методи державного управління зовнішньоторговельної діяльності – це система дій, спрямованих на дослідження еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку державного управління у сфері зовнішньоторговельних відносин та визначення основних напрямів його вдосконалення.

Під час дослідження ми використовуємо різноманітні методи, основні з яких згруповано за сферою їх застосування таким чином, як це показано в табл. 1.

Докладний опис методів наукового дослідження в галузях економіки і державного управління надається в підручниках та навчальних посібниках, зокрема у праці С. Бандура та інших [5, 24], тому не будемо зупинятися на їх викладенні. Проте вважаємо за необхідне надати деякі пояснення щодо сутності методу документально-правового моделювання, який ми вважаємо одним із провідних методів дослідження в галузі державного управління. Це пояснюється тим, що основа для здійснення державного управління – розпорядчі документи різного рівня: укази, закони, постанови, накази, листи і т. п.

Державне управління – це досить складний процес, який реалізується через виконання суб'єктами державного управління – органами законодавчої та виконавчої влади різного рівня різноманітних функцій.

У межах нашого дослідження ми зупинимося на таких функціях державного управління зовнішньоторговельною діяльністю (далі – ЗТД), як регулювання та контроль і визначимося з механізмом проведення наукової розвідки в даному напрямі.

Оскільки “механізм – система, що визначає порядок (послідовність) проведення дослідження” [3, 354], то ми з'ясуємо послідовність кроків дослідження державного управління ЗТД (рис. 4).

Даний механізм дослідження державного управління зовнішньоторговельною діяльністю, згідно з ученням В. Баштанника та Є. Суліми, охоплює всі складові алгоритму наукових досліджень і дозволяє зробити науково-обґрунтовані висновки й пропозиції за результатами проведеного дослідження [6, 13].

Гарантією отримання певних результатів є неухильне дотримання таких основних принципів науково-дослідної роботи: доцільність; об'єктивність; історичність; обґрунтованість; адекватність оцінювання результатів; послідовність проведення дослідження; результативність; ефективність.

Дотримання пропонованої нами методології дослідження в будь-якій галузі наукового пізнання можуть вважатися завершеними і претендувати на науковість. У межах нашої теми дослідження доцільність його проведення підтверджується наявністю достатньо складної системи державного управління та значної кількості проблем з державного регулювання та контролю у сфері зовнішньоторговельних відносин.

Крім того, під час дослідження наукових проблем має бути опрацьовано значну кількість законодавчо-нормативних документів, наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених в їх еволюційному розвитку, статистичні матеріали, що забезпечують певну об'єктивність, історичність і обґрунтованість отриманих результатів. Використання методів економічного аналізу й математичної статистики та неупереджений підхід до трактування результатів дослідження певним чином забезпечують адекватність їх оцінювання і вірогідність зроблених висновків.

Визначення понятійно-сутнісних та функціональних елементів методології дослідження дозволяють висловити наукову гіпотезу дослідження, яка в нашому випадку базується на припущенні того, що комплексний і системний підхід до розв'язання проблем державного управління зовнішньоторговельною діяльністю сприятиме входженню України до світового торговельного простору та захисту економічної безпеки держави в умовах інтернаціоналізації економіки.

Методика дослідження стану і тенденцій державного регулювання та контролю у сфері зовнішньоторговельної діяльності (розроблена автором)

Рівень	Методи	Способи і прийоми	Сфера застосування
Теоретичний	Загальнонаукові	Діалектична і формальна логіка	Дослідження положень економічних теорій, опублікованих наукових праць і результатів виконаних науково-дослідних робіт за темою дослідження; Критичний аналіз дієвості й погодженості законодавчих і нормативно-правових актів щодо зовнішньоторговельної діяльності; Обґрунтування та розробка концептуальних моделей системи державного управління зовнішньоторговельними відносинами; Формулювання наукового припущення, визначення й обґрунтування основних напрямів пошукової роботи
		Індукція і дедукція	
		Аналіз і синтез	
		Абстрактно-логічний аналіз	
		Аналогії і моделювання	
		Системний аналіз і конкретизація	
Гіпотетичний			
Емпіричний	Спеціальні	Спостереження	Одержання первинної інформації у вигляді сукупності емпіричних тверджень
		Порівняльно-економічний аналіз	Оцінка стану зовнішньої торгівлі та основних надходжень до бюджету від митних податків і платежів, удосконалення основних напрямів їх зростання
		Математична статистика	Оцінка економічних індикаторів зовнішньої торгівлі в розрізі регіонів України
		Створення теорії	Узагальнення результатів дослідження, виявлення загальних закономірностей і тенденцій
		Документально-правове моделювання	Розробка проектів документів та нормативних актів, пропонованих для впровадження з метою поліпшення державного регулювання і контролю зовнішньоторговельної діяльності
		Економічний контроль	Здійснення документального і фактичного контролю повноти та достовірності інформації про ЗЕД у системі обліку і звітності, контролю правильності нарахування та повноти сплати податків і платежів

Для обґрунтування життєздатності даної гіпотези необхідно використовувати прийоми системного підходу дослідження і принципів реалізації поставленої мети з удосконалення системи державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності, що може знайти своє відображення у певних результативних документах: концепціях, стратегіях, нормативних актах.

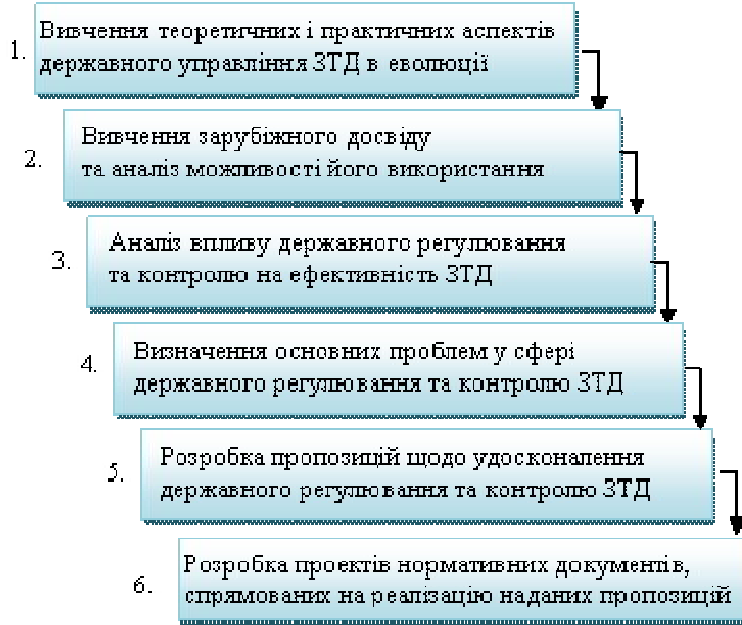

Рис. 4. Механізм дослідження стану і напрямів удосконалення державного управління у сфері зовнішньоторговельної діяльності

Висновки. Таким чином, ми розглянули сутність державного регулювання і контролю зовнішньоторговельної діяльності, виходячи з методологічних основ наукового дослідження, що дозволяє сформулювати *провідну наукову ідею нашого дослідження*, яка полягає в пошуку нових теоретичних і методологічних підходів до реалізації зовнішньоторговельної політики держави (мети і завдань об'єкта, предмета, методів і механізмів дослідження). Проте в межах однієї статті нам вдалося розкрити лише концептуальні підходи до формування методології державного управління у сфері зовнішньоторговельних відносин, яка може бути використаною під час проведення досліджень інших проблем у галузі державного управління. Більш повний розгляд таких складових спеціальної методології, як функції державного управління ЗТД та методи їх реалізації, методичні підходи до формування структури та змісту результативної складової цієї методології буде висвітлено в подальших дослідженнях.

Література

1. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку [Текст] / В. Бакуменко, В. Князев, Ю. Сурмін // Вісник УАДУ. – 2003. – № 3. – С. 11–23.
2. Свердан М. М. Основи наукових досліджень [Текст] : навч. посіб. / М. М. Свердан, М. Р. Свердан. – Чернівці : Рута, 2006. – 352 с.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., дополненное. – М. : ИТИ ТЕХНОЛОГИИ, 2003. – 944 с.

4. Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль [Текст] : монографія / Пісьмаченко Л. М. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд., 2008. – 366 с.

5. Бандур С. І. Сучасна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика [Текст] / Бандур С. І., Заяц Т. А., Терон І. В. – К. : РВПС України НАН України ; Принт-Експрес, 2002. – 250 с.

6. Баштанник В. Удосконалення управлінської діяльності у системі зовнішньої політики України: методологія проблеми [Текст] / В. Баштанник, Є. Суліма // Вісник УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 11–27.